

اسناد مشروطیت

کردستان و کرمانشاهان

• علی ططری

■ گزیده اسنادی از وقایع مشروطیت در کردستان و کرمانشاهان

■ رضا آذری شهرضایی

■ ناشر: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی چاپ اول:

زمستان ۱۳۸۵؛ ۴۰۴ صفحه

اشاره

تاریخ مشروطه ایران تنها به دو یا چند ایالت و منطقه از این کشور پهناور محدود نبود. تاریخ‌نگاری مشروطه خود گویای این حقیقت است که فقط تهران و تبریز مشروطه‌خواه نبوده‌اند و ایران یکپارچه به انقلاب برخاست اما از آنجا که تهران پایتخت بود و تبریز کانون اصلی مشروطه‌طلبی، کم و بیش برخی ایالات به طور دقیق مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته‌اند.

کرمانشاهان و کردستان از این دستند. البته، هرچند در نگاه اول به نظر می‌رسد به لحاظ بافت ایلی و عشیرتی کمتر در جریان مشروطه‌خواهی و وقایع سال‌های مشروطه سهیم بوده‌اند، اما مناطق غربی کشور، به ویژه دو ایالت مذکور در روند انقلاب مشروطیت رویدادهای بسیار آفریدند و حتی مدتی دستخوش هرج و مرج و نابسامانی‌های سیاسی شدند.

به عقیده نگارنده ناشناخته ماندن تاریخ مناطق کشور، حتی در دوران و مقاطع تاریخی نزدیک، یعنی تاریخ مشروطه و تاریخ معاصر، علاوه بر دلایل متعددی که دربردارد، بی‌میلی پژوهشگران و محققان در بررسی تاریخ غرب کشور و همچنین وجود تعداد کم نویسندگان زبردست در این حوزه، بر مشکلات افزوده است. واقعیت این است که در حیطه تاریخ‌پژوهی و تاریخ‌نگاری نظیر آنچه که در مکتب تبریز و حتی گیلان و برخی مناطق جنوبی کشور اتفاق افتاد، در غرب کشور حادث نشد. بی‌گمان این فقدان، تأثیر و نمود خود را در عرصه پژوهش‌های علمی - تاریخی در مناطق مذکور برجای نهاد.

موقعیت سوق‌الجیشی کردستان و کرمانشاهان، از آن جهت که مرز ایران و عثمانی بود و قرن‌ها و سال‌های متمادی محل ورود زوار به عتبات عالیات و همچنین جاده تجاری که از این

ناحیه می‌گذشت، اهمیت و جایگاه ویژه‌ای را برای این مناطق رقم زد. از سوی دیگر، دخالت و رقابت بیگانگان در این مناطق نیز موجب شده بود که مردم آن سامان در کشاکش رویدادها صدمات جبران‌ناپذیری متحمل شوند.

لامبرت مولیتور از مستخدمان بلژیکی دولت ایران، در نامه‌ای که به خانواده‌اش در سال‌های مصادف با جنگ جهانی اول نوشته است، اشاره می‌کند: «همه مشکلاتی که در کرمانشاه وجود دارد، فقط توسط سالارالدوله تولید نشده بود، بلکه روس‌ها نیز اغتشاشات را در این ولایت، که یکی از جاده‌های اصلی تجارت انگلیس از آن می‌گذشت، دامن می‌زدند، دیگر هیچ‌گاه کار ما در کرمانشاه آسان نخواهد بود، چون روس‌ها مدت‌ها هرج و مرج ایجاد خواهند کرد تا جلو ورود کالای انگلیسی گرفته شود، سؤالی پیش می‌آید که چرا روس‌ها می‌خواهند قبل از گرفتن ایران، آن را خراب کنند؟»^۱

درباره وقایع مشروطیت در کردستان و کرمانشاهان، اگر به صورت جد و قطعی بگویم مردم این دیار نقشی در جریانات مشروطه نداشته‌اند، به نظر درست نمی‌آید. زیرا با توجه به اسناد بسیاری از این مناطق، که هنوز ناشناخته و دور از دسترس مانده‌اند و نمونه بارز آن مجموعه‌ای است که در این مقاله ارائه می‌شود، مردم نواحی کردستان با افکار و عقاید مشروطه آشنا بوده‌اند و برای حکمرانی ایالت خود از مقامات پایتخت فردی مشروطه‌خواه را طلب می‌کنند.^۲

اسناد بهارستان

اسناد ارزشمندی که در مجموعه «اسناد بهارستان» در موضوع کردستان و کرمانشاهان توسط رضا آذری شهرضایی تدوین و

**در میان این اسناد گزارش‌هایی از
اصناف، تجار، علما و نیز طبقات پایین
اجتماعی تا رئیس‌الوزراء و ... وجود دارد
که از این دیدگاه، اسناد فوق کلی شمول
به شمار می‌آیند**

ارائه شده است، می‌تواند راهگشای بسیاری از تحقیقات جدید و منبع مستندی برای پژوهش‌های تاریخی دوره مشروطه در کردستان و کرمانشاهان باشد. این اسناد که برای نخستین بار بعد از چندین دهه بازیابی و منتشر شده‌اند، در نوع خود کم نظیر است به ویژه آنکه اکثر آنها بیان‌گر چگونگی اوضاع اجتماعی به خصوص طبقه متوسط جامعه - و روند وقایع اتفاقیه در مناطق مذکور است.

در میان این اسناد گزارش‌هایی از اصناف، تجار، علما و نیز طبقات پایین اجتماعی تا رئیس‌الوزراء و ... وجود دارد که از این دیدگاه، اسناد فوق کلی شمول به شمار می‌آیند و در نتیجه برای کسب نتیجه نهایی تحقیقات و پژوهش‌های تاریخی قابل استنتاج و نتیجه‌گیری است.

چاپ این دست اسناد برای دانشجویان و پژوهشگران در موضوع بررسی مناطق کردنشین مقارن حوادث مشروطه بدون شک مفید به فایده است. به خصوص وجود اسامی برخی رجال، سران ایلات و عشایر و حکام محلی در این اسناد که مدارک و سوابق بسیار کمی از آنها موجود است.

اقلیم متنوع ایران با شاخصه‌های گوناگون جغرافیایی، زبانی، مذهبی و اجتماعی هر کدام ویژگی‌های خاص خود را دارد و

بررسی وقایع و حوادث نیز هر کدام بنا به مقتضیات خود قابل بررسی و کنکاش است و نمی‌توان وقایع یک ایالت یا منطقه خاص از کشور را به دیگر نواحی تعمیم داد.

در میان مجموعه اسناد ارائه شده، به نکات مهمی برمی‌خوریم از جمله ردپای کشور عثمانی و دیگر کشورهای بیگانه در امور داخلی کشورمان که بیش از پیش صفحات غربی کشور را دستخوش ناآرامی و هرج و مرج‌های سیاسی و اجتماعی می‌کردند. همچنین نکات تاریک بسیاری درباره تاریخ غرب کشور به‌ویژه در فاصله جنگ جهانی اول تا جنگ جهانی دوم

شرح داوری‌ها و مقاومت ایلات و عشایر غرب کشور در برابر قوای روس و انگلیس آن چنان که باید و شاید در منابع دسته اول درج نشده است و آنچه وجود دارد روایت‌های گذرا است

وجود دارد که بیشتر اسناد آن هنوز منتشر نشده است. شرح داوری‌ها و مقاومت ایلات و عشایر غرب کشور در برابر قوای روس و انگلیس آن چنان که باید و شاید در منابع دسته اول درج نشده است و آنچه وجود دارد روایت‌های گذرا است. با این حال، مناطق غربی کشور صحنه اصلی رویارویی قدرت‌های خارجی بود. «کرمانشاه در اواخر زمستان ۱۳۳۳ ق. به عنوان پایگاهی برای گسترش فعالیت آلمانی‌ها در کشور اهمیت فوق‌العاده یافت. عثمانی نیز به فکر برانگیختن احساسات مردم منطقه علیه روسیه و انگلیس برآمد.»^۲

وجود حکام نالایق و تفرقه‌افکن نیز، در غرب کشور باعث پدید آمدن مشکلات دیگری شده بود. از نمونه‌های بارز آن دوره حکومت میرزا عبدالحسین خان فرمانفرما است. فرمانفرما در مدتی (۱۳۳۲-۱۳۳۰ ق) که حکومت کرمانشاهان را عهده‌دار بود؛ «علاوه بر املاکی که در حکومت پیشین خود، در کرمانشاهان صاحب شده بود، املاکی را از سنقر و کلیایی و کنگاور و اسداباد صاحب شد و به حوزه مالکیت خود اضافه کرد.»^۳

از این نمونه‌ها در تاریخ معاصر ایران کم نیست. به سبب دوری ایلات غرب به پایتخت و بعد مسافت زیاد و بی‌اطلاعی شاه و درباریان از اوضاع حاکم بر غرب کشور، حکام محلی تعدی و تجاوز خود را به مردم زیر فرمان خود به غایت تشدید می‌کردند. به همین دلیل است که در میان اسناد ارائه شده در مجموعه «اسناد بهارستان»، بسیار دیده می‌شود که مردم ایالت‌های کردستان و کرمانشاهان نسبت به حاکمان محلی اعتراض دارند و در عرایض متعدد خواهان عزل آنان و نصب والیان کارآمد هستند.

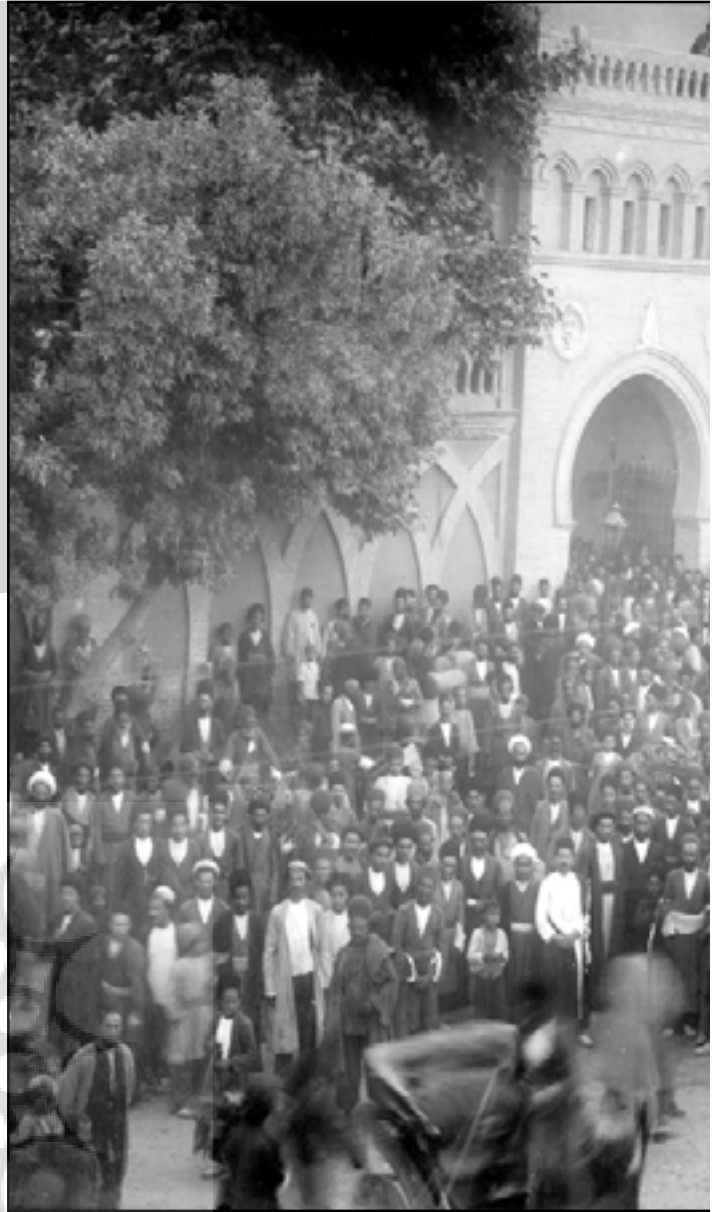
معرفی کتاب

با این مقدمه به معرفی یکی از مجموعه‌های اسنادی که به تازگی به بازار کتاب عرضه شده است، می‌پردازد. «گزیده اسنادی از وقایع مشروطیت در کردستان و کرمانشاهان» نخستین کتاب از مجموعه «اسناد بهارستان» است. کتاب با مقدمه نویسنده آغاز و سپس «۲۵۷ عنوان سند مربوط به مناطق کردستان و کرمانشاهان» ارائه می‌شود. کلیه اسناد این کتاب، از اسناد مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی انتخاب شده‌اند.

این اسناد به لحاظ زمانی از «دوم ذی‌قعدة ۱۳۲۷ ق. شروع و به اوایل بهمن ۱۳۰۴ ختم می‌شوند.»^۴ درج اسناد به ترتیب تاریخی صورت گرفته است که بدین ترتیب، «شروع اسناد چهار ماه بعد از سقوط محمدعلی شاه و پایان آن مصادف با پادشاهی رضاشاه و سقوط سلطنت قاجاریه است.»^۵

کتاب به دو بخش عمده تقسیم شده است: الف - فهرست اسناد دوره دوم و سوم مجلس شورای ملی (۱۳۳۳-۱۳۲۷ ق/ ۱۲۹۴ - ۱۲۸۸ خ) : در این بخش ۱۶۱ سند انتخاب و ارائه شده است. از مهم‌ترین اسناد آن می‌توان به این موارد اشاره کرد: «گزارش انتخابات مجلس (ذی‌قعدة ۱۳۲۷)، نامه داودخان کلهر به مجلس در خصوص انتخاب و کیل از سوی ایلات سرحدی (ذی‌قعدة ۱۳۲۸)، شکایت متعهدالاسلام کردستانی از غارت و تجاوز ایلات کرد عثمانی و ایران و عدم اعزام نیروی نظامی برای دفع تجاوزات آنان (ربیع‌الاول ۱۳۲۹)، نامه یارمحمدخان کرمانشاهی به مجلس در خصوص ظلمی که به وی شده است (جمادی‌الاول ۱۳۲۹)، نامه صمصام الممالک سنجابی به مجلس در خصوص اوضاع امنیتی کرمانشاه، عریضه عده‌ای از اهالی

**وجود حکام نالایق و تفرقه افکن
در غرب کشور باعث پدید آمدن
مشکلات دیگری شده بود. از
نمونه‌های بارز آن دوره حکومت میرزا
عبدالحسین خان فرمانفرما است**

عناوین این اسناد عبارتند از: «اعتراض هیأت اجتماعیهون کرمانشاه به انتخابات مجلس، دفاع علما و عده‌ای از اهالی کرمانشاه از انتخابات مجلس (تیر ۱۳۰۰)، شکایت رئیس ایل کلهر از تعدیات ژاندارمری کرمانشاه (مهر ۱۳۰۰)، نامه برخی از رؤسای ایلات کرمانشاه در خصوص آزادی دو تن از رؤسای ایل سنجایی (بهمن ۱۳۰۰)، عریضه محمدمین خزام لشکر از کردستان به مجلس شورای ملی در خصوص خدماتش به ایران، نامه سردار مقتدر سنجایی به رئیس مجلس در خصوص آزادی او، تأیید آموزش کودکان کردستان مطابق شرعیات اهل سنت (تیر ۱۳۰۱)، تقاضای عده‌ای از فرقه اهل حق در خصوص آزادی مراسم مذهبی شان (مهر ۱۳۰۱)، عریضه مظفرخان شرف‌الملک از تعدی عباس خان سردار رشید (آذر ۱۳۰۱)، گزارشی از وضعیت طایفه فعله‌گری سنقر و درخواست تجزیه آنان از ایلات کلیایی (اردیبهشت ۱۳۰۳)، نامه رئیس الوزرا به حکومت کرمانشاه مبنی بر عدم مداخله در امور طایفه فعله‌گری (مهر ۱۳۰۳)، عریضه عده‌ای از علمای کردستان در خصوص الفا و اعطای لقب شیخ‌الاسلامی (مهر ۱۳۰۴) و ...

در بخش پایانی کتاب با عنوان «پیوست»، تصاویر برخی از اسناد منتخب منتشر شده است و پس از آن، نمایه عام قرار گرفته است.

پی‌نوشت:

- ۱ - آنت دستره، مستخدمین بلژیکی در خدمت دولت ایران، ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی) (تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۳)، ص ۲۲۳.
- ۲ - رضا آذری شهرضایی، گزیده اسنادی از وقایع مشروطیت در کردستان و کرمانشاهان (تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۵)، ص ۷۸ و ۷۹.
- ۳ - کاوه بیات، ایران و جنگ جهانی اول (تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۶۹)، ص ۵.
- ۴ - محمدعلی سلطانی، تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۳ (تهران: لهای ۱۳۷۳)، ص ۷۶۸.
- ۵ - آذری شهرخالی، همان، ص ۲۳.
- ۶ - همان.

کرمانشاه در خصوص اقدامات یارمحمدخان برای ایجاد امنیت در کرمانشاه، شکایت رؤسای اختلاف کردستان از عدم امنیت و غارت و تاراج عشایر عثمانی و ایران (جمادی‌الاول ۱۳۲۹)، گزارش بهادرالسلطنه در خصوص سالار الدوله (جمادی‌الثانی ۱۳۲۹)، نامه تهدیدآمیز سالار الدوله به رجال و مسئولان همدان بعد از تصرف کردستان (رجب ۱۳۲۹)، تلگراف یارمحمدخان کرمانشاهی برای مقابله با سالار الدوله (رجب ۱۳۲۹)، نامه تهدیدآمیز سالارالدوله به اعظم الدوله (ذی‌حجه ۱۳۲۹)، اعتراض به اقدامات سردار محی در کردستان (رجب ۱۳۳۳)، شکوائیه احتشام الممالک از تعدیات قشون عثمانی (شوال ۱۳۳۳)، نامه احتشام الممالک و عده دیگری از اهالی کردند در خصوص عدم پرداخت خسارات وارده از سوی قشون عثمانی (ذی‌قعدة ۱۳۳۳)، گزارش از عدم امنیت و بی‌ثباتی در گروس و نارضاتی از حاکم گروس (جمادی‌الثانی ۱۳۳۴) و ...

ب - فهرست اسناد دوره چهارم و پنجم مجلس شورای ملی
در این بخش ۹۷ سند ارائه شده است که برخی از مهم‌ترین